

Male tajne etimološkoga zanata

Kad želite saznati podrijetlo odnosno etimologiju koje riječi, pogledat ćete u etimološki rječnik ili opći rječnik koji donosi podatak o podrijetlu. Ako riječi koju tražite nema u rječniku, pitat ćete etimologa. A kako etimolozi određuju podrijetlo riječi? Dosad smo u rubrici *Odakle nam riječi?* obrađivali etimologije konkretnih riječi, a ovaj put ćemo ukratko opisati neke polazišne točke pri traženju podrijetla hrvatskih riječi. Zadaća je etimologa za svaku riječ otkriti i opisati na koji je način nastala – katkad to i nije zahtjevan zadatak, no u mnogim slučajevima potrebno je pretražiti mnoge rječnike, članke i knjige da bi se došlo do odgovora. Katkad se dogodi i da nema zadovoljavajućega odgovora te da etimologija neke riječi obiluje spekulacijama i nejasnoćama.

Riječi u jezicima postale su na tri osnovna načina: nasljeđivanjem, posuđivanjem i tvorbom. Jezik se tijekom vremena mijenja, a u svakome razdoblju riječi su mogle nastati na jedan od ta tri načina. U različitim jezicima, pa i različitim razdobljima istoga jezika, mogu prevladavati jedan ili dva načina u odnosu na treći, što ovisi o brojnim unutarjezičnim i izvanjezičnim čimbenicima, npr. o strukturi jezika, o njegovim tvorbenim mogućnostima, o statusu jezika i dr.

Nasljeđivanje je povijesni proces – riječi u jeziku mogu biti naslijeđene iz prethodnoga, starijega razdoblja toga jezika odnosno iz jezika pretka (prajezika). Jezici potekli iz istoga prajezika su srodni. Hrvatskomu su srodni drugi slavenski jezici, a jezik iz kojega su potekli svi slavenski jezici, pa tako i hrvatski, naziva se praslavenski. Praslavenskim se jezikom govorilo oko 600. g. na području od Baltika do Jadrana. Ne postoje tekstovi pisani praslavenskim jezikom, nego se on rekonstruirao na temelju suvremenih i povijesnih slavenskih jezika. Hrvatske naslijeđene riječi potječu iz praslavenskoga i njihove se usporednice mogu pronaći u ostalim granama slavenskih jezika. Naslijeđene su obično temeljne riječi, a neki su primjeri hrvatskih naslijeđenih riječi riječi za dijelove tijela (*ruka, noga, bedro, bok, glava, nos, oko, prsa, prst...*), riječi za srodstvo (*mati, otac, brat, sestra, djed, stric, svekar, svekrva, snaha, zet...*), riječi za vremenske pojave i nebeska tijela (*dan, noć, Sunce, Mjesec, zvijezda, vjetar, snijeg...*), brojevi, riječi za domaće životinje (*govedo, krava, koza, janje, ovca, pas, kokoš...*), glagoli poput *biti, bosti, brati, čuti, dati, ići, jesti, leći, mesti, mrijeti...* i mnoge druge.

Posuđivanje je proces koji se događa u jezicima koji su u dodiru. U suvremenome svijetu s pomoću tehnologije u dodiru mogu biti jezici koji su zemljopisno udaljeni, no u povijesti je do kontakata u pravilu dolazilo među zemljopisno bliskim jezicima. Češće se posuđuju riječi kojih nema u jeziku primatelju (npr. nazivi za dotad nepoznate predmete i pojave), a rjeđe temeljne riječi. Riječi se češće posuđuju iz jezika koji je kulturno i društveno nadmoćan u jezik čiji govornici imaju manje razvijenu civilizaciju, a pri posuđivanju se riječ prilagođuje jeziku primatelju. Riječi koje su manje prilagođene razmjerno je jednostavno prepoznati

kao posuđenice. Što je prije neka riječ posuđena, to je ona prilagođenija jeziku primatelju, te mnogi govornici više ni ne znaju da je riječ o posuđenici. U novije doba hrvatski jezik ponajviše riječi posuđuje iz engleskoga. Posuđenice iz engleskoga su, među ostalim, *bar, čips, gel, derbi, deterđent, diler, dres, džem, džip, farma, film, hobi, keks, kviz, lift, pulover, set, snob*. U prošlosti su mnoge posuđenice u hrvatski dospjele iz njemačkoga (npr. *bina, bista, celer, cigla, dizel, fenirati, flaster, geler, krumpir, kugla, mašna, pegla, ruksak, šlag, šverc, tuš, vaga*), francuskoga (npr. *autobus, bež, biskvit, dama, detalj, elita, esej, fasada, gripa, kolaž, nivo, parfem, staž*), talijanskoga (npr. *agrums, arija, balerina, banka, boca, čavao, finale, kaput, limun, loto, njoki, rata, roba, solo*). A u još dubljoj prošlosti hrvatski je posuđivao iz turskoga (npr. *boja, čarapa, čekić, ćelav, dadilja, dućan, jastuk, kat, kopča, kukuruz, lepeza, majmun, papuča, sat, šal, šećer, tavan*) i mađarskoga (npr. *baršun, cipela, čipka, gulaš, karika, korov, lopov, palačinka, soba*). Kontakti između hrvatskoga i klasičnih jezika, latinskoga i grčkoga, dugotrajni su, pa, osim mnogobrojnih učenih posuđenica iz latinskoga (npr. *audicija, binarni, definicija, dentalan, eksces, element, figura, fokus, kodeks, lapsus, ministar*) i grčkoga (npr. *ambrozija, dijagnoza, diploma, euforija, katalog, klima, narkoza, paragraf, praksa, stih, tehnika, zona*) u hrvatskome ima i svakodnevnih posuđenica iz tih jezika (iz latinskoga npr. *breskva, daska, hlače, košulja, kupus, ocat, ormar, pogača, ulje, vrč, vrt*; iz grčkoga npr. *kit, komora, komad, livada, magarac, podrum, sidro*). U hrvatskome postoje i posuđenice iz srodnih mu slavenskih jezika, primjerice ruskoga (npr. *gord, iskren, ogroman, poriv, točka*) i češkoga (npr. *časopis, dojam, geslo, klokan, natpis*). Zbog promjena koje se s vremenom događaju u jeziku davatelju i jeziku primatelju kod dugotrajnih kontakata između jezika, može se razlikovati nekoliko razdoblja posuđivanja, a etimolozi nastoje otkriti ne samo iz kojega je jezika neka riječ posuđena nego i kada.

Treći je način tvorba riječi. Tvorbom se stvaraju riječi od postojećih jezičnih elemenata, najčešće dodavanjem tvorbenih elemenata (*prefiksa i sufiksa*) ispred *osnove* riječi odnosno iza nje. Takve riječi nazivaju se *izvedenicama*. Hrvatski je jezik vrlo bogat tvorbenim mogućnostima, te se od jedne osnove mogu tvoriti brojne izvedenice, npr. od osnove *pis-*: *pisati, pisaci, pisaljka, pisac, pisanica, pisanka, pisar, pismo, pismen, pismenost, pisac, ispisati, dopisati, napisati, popisati, prepisati, propisati, ispisivati, dopisivati, nepismen, nepismenost*. Riječi je još moguće tvoriti i slaganjem dviju osnova – tako nastaju *složenice*, npr. *blagoslov, crnokos, kažiprst, nosorog, pravobranitelj, subozid, tjelovježba*, te skraćivanjem dugih riječi (npr. *auto* od *automobil*).

Nakon što odredimo je li hrvatska riječ naslijeđena, posuđena ili tvorena, zanima nas i dublja jezična prošlost. Neke praslavenske riječi naslijeđene su iz praindoeuropskoga, a neke su praslavenske riječi bile izvedenice ili složenice, tj. nastale su tvorbom. U praslavenskome su postojale i posuđenice, osobito iz latinskoga, grčkoga te starih germanskih jezika. Hrvatske posuđenice iz engleskoga, njemačkoga, turskoga, mađarskoga, latinskoga, grčkoga i drugih jezika u tim jezicima mogu biti naslijeđene, tvorene ili pak posuđene iz nekoga trećeg jezika. Idealno bi bilo za svaku riječ točno znati kojim je putovima i načinima dospjela u određeni jezik, no u mnogim slučajevima to nije moguće zbog nepostojanja ili nedostupnosti potrebnih podataka.